

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Trouwen met een vreemdeling: afstand en nabijheid in de relaties van 'Turken' en 'Marokkanen' in een gemengd huwelijk

Sterckx, L.

Publication date

2014

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Sterckx, L. (2014). *Trouwen met een vreemdeling: afstand en nabijheid in de relaties van 'Turken' en 'Marokkanen' in een gemengd huwelijk*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam]. AMB.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Afstand en nabijheid in de relaties van ‘Turken’ en ‘Marokkanen’ in een gemengd huwelijk

Samenvatting, conclusies en discussie

7.1 De voorwaarden voor het ontstaan en voortbestaan van gemengde huwelijken van Turken en Marokkanen

In dit boek deed ik verslag van mijn onderzoek naar de omstandigheden en voorwaarden waaronder jongvolwassenen van Turkse en Marokkaanse origine een huwelijkspartner vinden buiten de eigen (etnische) kring. Aan het begin van dit boek stelde ik vast dat de meeste literatuur over de partnerkeuze van migranten van Turkse of Marokkaanse origine en hun nakomelingen, hun trouwen binnen de eigen groep kenmerkend noemt en die endogamie probeert te verklaren. Met dit onderzoek kantelde ik het beeld; ik ging na welke jongeren van Turkse en Marokkaanse origine, onder welke voorwaarden, hun partner buiten de eigen etnische groep vinden. Wat hebben de partnerkeuze-processen van exogame jongvolwassenen van Turkse en Marokkaanse origine met elkaar gemeen en waarin verschillen ze van de partnerkeuze-processen van endogame Turkse en Marokkaanse jongvolwassenen? Dat was de centrale vraag die ik met deze studie wilde beantwoorden. Op basis van de omkering van de verklaringen voor de endogamie van deze groepen, formuleerde ik hypothesen met betrekking tot het trouwen buiten de eigen kring.

In dit boek liet ik zien, hoe onderlinge afhankelijkheidsrelaties tussen ouders en volwassen kinderen, tussen de partners van een gemengd stel en tussen de partners en hun vrienden een gemengd huwelijk in de hand werken of tegenwerken. Daarnaast reconstrueerde ik de mogelijke trajecten van mannen en vrouwen van Turkse en Marokkaanse origine naar een huwelijkspartner van andere herkomst. In dit hoofdstuk zet ik de conclusies op een rij en ga ik vervolgens in op een aantal discussies, die door dit onderzoek worden opgeworpen.

In elk van de empirische hoofdstukken onderzocht ik een stelling uit de literatuur en eigen eerder onderzoek, die als verklaring geldt voor endogamie onder Turkse en Marokkaanse migranten en hun nakomelingen. Daartegen zette ik de ervaringen af van door mij geïnterviewde, etnisch gemengde paren met één partner van Turkse dan wel Marokkaanse origine, waaruit blijkt hoe zij zich aan het genoemde mechanisme onttrekken, of ontworstelen. In dit hoofdstuk passeren de belangrijkste conclusies uit elk van de empirische hoofdstukken nogmaals de revue.

In paragraaf 7.2 ga ik in op de eerste hypothese, dat het verkleinen of overwinnen van gepercipieerde verschillen een voorwaarde is voor het ontstaan en voortbestaan van

gemengde huwelijken. In paragraaf 7.3 ga ik in op de tweede hypothese, dat de ontmoetingskansen en het huwelijksmarktgedrag van endogame en exogame jongeren sterk van elkaar verschillen. In paragraaf 7.4 werk ik de door mij geformuleerde familie-emancipatiehypothese uit. In paragraaf 7.5 zwenge ik de discussie aan op basis van één van mijn bevindingen: over de rol van islam als motor van de modernisering van de gezinsvorming.

7.2 Een gemengd huwelijk ‘zo gewoon mogelijk’ maken

7.2.1 *Partners verkleinen de afstand tot elkaar*

De partners van de paren in dit onderzoek hebben een verschillende etniciteit, waarvan een de Turkse of Marokkaanse is, naar de definitie van etniciteit die door het CBS wordt gehanteerd. Aangezien ik de stellen daarop heb geselecteerd, is dat niet verrassend. De paren die op mijn oproep reageerden, beschouwen zichzelf ook als etnisch gemengd. Voor de gemengde stellen in dit onderzoek werkt het verschillen naar etnische cultuur als een stigma: verschillen en daarbij behorende ongelijkheid worden door de omgeving aan het paar toegeschreven en geproblematiseerd. In de maatschappelijke beeldvorming worden gemengde huwelijken tussen Turk en autochtoon, Marokkaan en autochtoon meer geproblematiseerd dan andere. Deze stellen worden ook een verschillende religie, verschillende sociale positie en verschillende genderopvattingen toegeschreven. Dat zien we terug in de zelfpresentatie van de gemengde stellen: daarin benadrukken ze hun onderlinge overeenkomsten en hun gelijkwaardigheid. Specifiek gaan ze in op de door hun omgeving vooronderstelde ‘problematische’ verschillen. Daarmee erkennen ze de norm in hun omgeving dat partners gelijken horen te zijn en erkennen ze de vooronderstelling, dat met name gemengde paren waarvan één partner ‘Turks’ of ‘Marokkaans’ is, van die norm afwijken. Tegelijkertijd proberen ze de afstand tussen hen en tot de norm te verkleinen. De eerste hypothese met betrekking tot gemengde huwelijken was dat het kunnen compenseren van verschil een voorwaarde is voor het ontstaan en voortbestaan van gemengde huwelijken. Dat blijkt zo te zijn.

Het succes van een gemengde relatie is in belangrijke mate afhankelijk van de vaardigheid van beide partners om de verschillen en ongelijkheden tussen beiden te verkleinen. Ze worstelen zelf met de (geïnternaliseerde) beeldvorming dat groot cultureel verschil en grote statusongelijkheid tussen de partners hindernissen vormen voor huwelijksgeluk. Om er zelf in te kunnen geloven, evalueren ze voortdurend de overeenkomsten en verschillen, en compenseren ze de laatste met de eerste. Dat vergt een zekere inspanning, die emotionele energie kost. De partners kunnen die niet altijd opbrengen: twijfel aan de compatibiliteit met de partner en negatieve en mislukte interacties tussen de partners versterken elkaar. Wanneer de interacties tussen de partners emotionele energie opleveren, vinden ze meer overeenkomsten, naarmate interacties meer mislukken en meer energie kosten, kunnen partners niet de energie opbrengen voor de *performance* van gelijkheid (vgl. Collins 2004). Het opbreken van een huwelijk of relatie wordt door de partners verklaard door te wijzen op de verschillen tussen hen.

Problematisch voor de assimilatiehypothese (zie hoofdstuk 1) is dat verschil tussen de partners niet statisch is maar dynamisch: het evolueert naarmate de levensfase waarin de partners zich bevinden en de mate van de verstandhouding tussen beide. Het evalueren, bijsturen en compenseren van verschil houdt nooit niet op: elke nieuwe fase in de

relatie – samenwonen, kinderen krijgen en ziekte – brengt nieuwe ervaringen met verschil en overeenkomst en manieren om daarmee om te gaan (of niet).

Verskil tussen de partners roept spanningen op tussen de partners en hun omgeving. De gemengde stellen worden er voortdurend door hun naasten, kennissen en zelfs door onbekenden op gewezen en over bevraagd. In de verantwoording van hun relatie ten opzichte van de omgeving voeren de partners een *performance* van gelijkheid op. In dat proces benadrukken ze voor diverse ‘publieken’ andere kenmerken van zichzelf en de partner, naarmate aan die kenmerken in die specifieke omgeving meer of minder symbolische waarde wordt toegekend. Onder hoogopgeleiden benadrukken ze hun gelijke opleidings-, denk- of ambitieniveau, onder medegelovigen elkaars gelijkwaardige religieuze kapitaal. Zelfs het feit dat de partner eveneens een allochtoon of ‘niet-Nederlander’ is, kan een manier zijn om de afstand te reduceren tot een netwerk met een tegencultuur.

Een gemengde relatie doet afbreuk aan de status van de partners en deze proberen wat dat betreft de schade zo veel mogelijk te beperken. Daarbij valt op dat één meta-norm de *performance* van gelijkheid doorkruist: in vrijwel alle omgevingen waar gemengde paren mee te maken krijgen, geldt dat wanneer er sprake is van ongelijkheid, dit acceptabeler is wanneer er sprake is van vrouwelijke hypergamie. Vooral de keuze van een autochtone vrouw en een Turkse of Marokkaanse man uit respectievelijk Turkije of Marokko voor elkaar, heeft potentieel negatieve gevolgen voor hun beider aanzien in hun omgeving, omdat in deze relaties de traditionele machtsverhouding tussen de seksen wordt omgekeerd.

Niet alle kenmerken van de partners lenen zich even goed voor manipulatie in het kader van de *performance* van gelijkheid. Zo is etnische herkomst niet te veranderen, hooguit te verdoezelen en dat is op zijn beurt voor de een makkelijker dan voor de ander. Opleidingsniveau en inkomen zijn te verbeteren, maar niet iedereen heeft daarvoor de nodige capaciteiten. Belangrijker dan het daadwerkelijke uitvlakken van verschil, is het overtuigend overeenkomsten voor het voetlicht te brengen. Schijnbare gelijkheid is belangrijker dan daadwerkelijke gelijkheid. Gemengde paren zijn creatief in het benadrukken van de kenmerken die gelijkmaken en het versluieren van kenmerken die wijzen op verschil. Hoe minder zichtbaar het verschil tussen de partners, hoe makkelijker dit is. Zichtbaar verschil kunnen de partners compenseren door in hun zelfpresentatie te spelen met de symbolen die lidmaatschap van de groep (van de partner) representeren: een kledingstijl die bij de islam hoort, besnijdenis, de taal van de partner leren en bij sociale gelegenheden waarbij de *peers* van de (schoon)ouders aanwezig zijn de familieverhoudingen die ‘typisch’ voor de eigen cultuur worden geacht adopteren. Dit brengt ons bij een volgende dimensie van het gelijkmaken van de ‘vreemde partner’, nu door het verkleinen van de afstand tussen de partner en de (schoon)familie.

7.2.2 Partners verkleinen de afstand tot de (schoon)familie

De strategieën van de partners om kritische en afkeurende reacties te pareren en om acceptatie te bewerkstelligen bestaan erin de vreemde partner minder ‘vreemd’ te maken. Opnieuw stel ik vast dat het succes van een gemengde relatie – nu de mate waarin deze door de omgeving wordt geaccepteerd en niet gesaboteerd – afhangt van het vermogen van de partners om verschillen tussen beiden uit te vlakken of te compenseren. Voorwaarde is dat zij op zijn minst bereid zijn ‘de schijn op te houden’ dat er geen

verschil is: de partner behoort immers tot ‘ons soort mensen’ of is bereid zich daar bij aan te sluiten. De *performance* is dat er niet echt een gemengd huwelijk is gesloten, dat er niet echt een vreemdeling is binnengehaald in de eigen kring. De omgeving is maar al te bereid om het gemengde paar waarvan ze zich niet kunnen ‘ontdoen’ door het te voorkomen, te incorporeren in de eigen kring. Bereidheid om zichzelf te presenteren als en te conformeren aan ‘de cultuur van de partner’, al is het maar voor de vorm of voor het oog van de buitenwereld, is een voorwaarde om in de intieme levenssfeer van een familie of vriendengroep te worden toegelaten. Zo verhullen de gemengd gehuwden het feit dat ze met hun partnerkeuze de groeps grenzen overschreden en proberen ze in de dagelijkse omgang met hun naasten hun gemengde relatie ‘zo gewoon mogelijk’ te maken. Daarmee kunnen ze de impact van het gemengde huwelijk op de status van ouders en familie in hún omgeving beperken.

Gemengde huwelijken brengen groepen dus niet nader tot elkaar en zijn daarmee ook geen katalysator van assimilatie, in tegendeel. Waar de beide schoonfamilies en vriendenkringen met elkaar in contact komen, bijvoorbeeld op de gemengde bruiloft, ontbrandt een strijd om het gemengde paar.

Ook in de levensfasen die volgen – de opvoeding van kinderen en uiteindelijk ook ouder worden, ziekte en dood – laait de strijd om het gemengde paar en de kinderen die daaruit werden geboren, weer op. Dat vereist een niet-aflatende diplomatie en flexibiliteit van de partners in een gemengd huwelijk. De *performance* van gelijkheid verschijnt hier als een levenswerk. In de eerste plaats moeten de partners zichzelf en elkaar ervan overtuigen dat er genoeg onderlinge overeenkomsten zijn om – tegen de verwachting van de omgeving en de maatschappij in – succesvol te zijn. Daarbovenop komt de voortdurende bewijsvoering hiervan tegenover de omgeving. Dat gemengde huwelijken moeilijker zijn en dat ongelijkheid een recept is voor ongeluk in de liefde, is in zekere zin een *selffulfilling prophecy*. Dat die niet bij alle gemengde paren uitkomt, heeft veel te maken met hun mogelijkheden om bij tijd en wijle afstand te nemen van hun sceptische achterban.

7.3 Bewegingen op de huwelijksmarkt

7.3.1 Kans op ontmoeting met een ‘vreemdeling’

In een tweede hypothese stelde ik dat meer ontmoetingskansen leiden tot meer gemengde huwelijken. Ook dit heeft betrekking op integratie: naarmate etnische minderheden meer dezelfde leefomgeving delen met de autochtone bevolking, zijn er meer ontmoetingen. Op het niveau van individuen stelde ik dat hoogopgeleiden van Turkse en Marokkaanse komaf meer kans hebben om autochtonen te ontmoeten dan laagopgeleiden, de ‘oudere’ tweede generatie meer dan de ‘jongere’, mannen meer dan vrouwen, al halen de laatste die achterstand gaandeweg in en Marokkanen meer dan Turken. In de achterstandswijken van de grote stad hebben jongeren van Turkse en Marokkaanse origine vooral ontmoetingen met andere allochtone jongeren, van dezelfde of andere niet-Nederlandse herkomst. Ook daar komen gemengde huwelijken uit voort. Het hangt ervan af of en in hoeverre individuen uit de naaste omgeving van familieleden en herkomstgenoten kunnen komen en in welke groepen zij vervolgens participeren. Alle geïnterviewden van Turkse en Marokkaanse origine die een gemengd huwelijk aangingen, bewogen rond de tijd dat ze hun partner leerden kennen, in een gemengde sociale omgeving.

De partner van andere herkomst moet ook in een gemengde omgeving vertoeven, wil er een gemengd huwelijk ontstaan. De kans daarop is groter in de grote stad, een leefomgeving waar jongeren die buiten de grote stad zijn opgegroeid meestal naartoe trekken in het kader van een studie. Binnen de stedelijke omgeving is de sociale omgeving van jongeren steeds vaker gemengd. Daar is het mogelijk dat een autochtone jonge man of vrouw ‘een van de weinigen’ is in een overwegend allochtone omgeving: dat levert veel ontmoetingskansen op met partners van andere etnische herkomst. Maar belangrijker dan de statistische ontmoetingskans is de vraag, of men zich openstelt voor een ontmoeting met een partner met een andere achtergrond.

7.3.2 Vormverlaters, vormvolgers en neoformalisten

In hoofdstuk 1 stelde ik, op basis van eerder onderzoek naar endogame jongeren van Turkse en Marokkaanse origine, dat zij hun huwelijksmarkt doelbewust inperken tot degenen van wie ze weten dat ze met hen zullen mogen trouwen. De meerderheid van jonge Turken en Marokkanen zoekt naar een huwelijkspartner met een achtergrond die nauw aansluit bij die van de eigen familie: “iemand met wie al familiebanden bestaan of met wie die makkelijk kunnen worden gesmeed” (Sterckx en Bouw 2005). Ze houdt bovendien vast aan allerlei aan de traditie ontleende hofmakerijvoorschriften die ouders veel invloed geven op het partnerkeuzeproces: de maagdelijkheidsnorm, het handvraagritueel en een korte verlovingstijd tot het huwelijk. Deze leiden ook tot een partnerkeuze binnen eigen kring. Daarom luidde een van de hypothesen, dat gemengd gehuwden een individualistischere, spontanere, meer informele en meer sentimentele partnerkeuze hebben gemaakt.

Er zijn verschillen in de mate waarin en de manier waarop de exogame jongeren afstand namen van de traditionele scripts voor de partnerkeuze. In hoofdstuk 3 ‘De grenzen van het toeval’, verdeelde ik hen in vormverlaters, vormvolgers en neoformalisten.

Vormverlaters noemde ik degenen die radicaal braken met de traditionele partnerkeuzevoorschriften. Hun bewegingen op de huwelijksmarkt en de aanloop tot het vormen van een gemengd gezin, worden gekenmerkt door een groot individualisme in de zin dat ze in de eerste plaats een partner willen met wie ze een sterke persoonlijke band voelen. Die band moet worden beleefd en ontwikkeld in een lange kennismaking waarbij ze zich niet houden aan de traditionele vormvoorschriften die een strikte ordening aanbrengt in de stappen die dienen te worden genomen op weg naar het huwelijk. Ze gaan vrijblijvende seksuele relaties aan voor het huwelijk en ook de relatie die uiteindelijk leidt tot gezinsvorming houdt lang een onbepaald karakter. Ze wonen samen en krijgen kinderen voor het huwelijk. Het huwelijk zelf is een optie waar de vormverlaters onder mijn gesprekspartners uiteindelijk toch voor kozen. Het partnerkeuzeproces van de vormverlaters volgt het script van de romantische liefde en is informeler, spontaner en sentimenteler dan het traditionele.

De *vormvolgers* zijn de jongeren die tegen wil en dank verliefd worden op een partner van buiten de eigen groep. Dit hadden ze niet voor zichzelf voorzien. Integendeel, ze verwachtten na een korte kennismakingsperiode waarbij ze zich zouden onthouden van seksuele betrekkingen, te trouwen met een herkomstgenoot die bij de familie paste. Het ‘lot’ kwam tussenbeide en ze ontwikkelden gevoelens voor een man of vrouw van een andere etnische categorie. Omdat deze partner niet past bij het culturele ideaal en omdat ze grote bezwaren verwachten van hun ouders en andere naasten tegen deze partnerkeuze,

komen ze terecht in een splende periode waarin de spanningen omwille van het conflict tussen hun cultureel ideaal, de verliefde gevoelens voor hun partner en de loyaliteit aan hun ouders hoog oplopen. Het is interessant te zien hoe de vormvolgers van Turkse dan wel Marokkaanse origine die verliefd worden op iemand van andere herkomst, een spiegelbeeld hebben in de jonge Europese mannen en vrouwen die op vakantie verliefd worden op een partner uit Turkije of Marokko. Ook zij worden tegen wil en dank verliefd, worden door de realiteit gedwongen hun opvattingen over hoe het gezinsvormingsproces hoort te verlopen, bij te stellen en ervaren in dit proces een groot loyaliteitsconflict tussen de bezorgde eigen achterban en de geliefde.

Neoformalisten noemde ik de jongeren die met een zuiver islamitische levensstijl voor ogen, een individuele maar zeer sterk formele en weinig sentimentele huwelijksluiting construeren: het zelfgearrangeerde huwelijk naar de voorschriften van hun geloof. Wat zij doen wijkt af van de traditionele scripts, omdat ze zelf het initiatief nemen tot de partnerkeuze en huwelijksonderhandelingen en niet in de eerste plaats iemand zoeken die bij de familie past, als wel iemand die op dezelfde manier in het geloof staat als zijzelf. Toch ligt de vorm die hun hofmakerij aanneemt zo dicht bij de traditie dat de ouders weinig bezwaar kunnen maken tegen de manier waarop de partnerkeuze tot stand komt. Zij zijn uiteindelijk zelf ook moslim dus hebben de jongeren het morele gelijk aan hun kant. Bovendien hechten de moslimjongeren aan de zegen van hun ouders voor hun huwelijk en leggen ze hun partnerkeuze ter goedkeuring voor in een handvraagritueel. Als de Turkse of Marokkaanse ouders niet instemmen met het etnisch gemengde huwelijk, omdat ze toch de voorkeur geven aan iemand van dezelfde etnische cultuur, leggen hun kinderen zich daar gewoonlijk bij neer.

Tot welke categorie de exogame jongeren behoren, hangt samen met het culturele repertoire van de vriendengroep waarmee zij optrekken en hoe deze denkt over het huwelijk, relaties en trouwen buiten de eigen kring. Voor mannelijke vormverlaters is het mogelijk om naar de traditionele vorm 'terug te keren' en zelfs na een gemengd huwelijk of gemengd gezin een traditioneel huwelijk te sluiten met een herkomstgenote. Voor vrouwelijke vormverlaters is 'terugbuigen' zo goed als uitgesloten. Spijtoptantes kunnen door een gelovige leefstijl en een huwelijk volgens de voorschriften van de islam hun aanzien in de ogen van traditionelere herkomstgenoten wel enigszins herstellen.

We stellen dus vast, dat met name de meer individualistische invulling van het partnerkeuzep proces leidt tot meer trouwen buiten eigen etnische kring. De neoformalisten bewijzen immers dat ook een formalistische en weinig sentimentele hofmakerij een gemengd huwelijk kunnen opleveren. De verhalen van gemengd gehuwden over hun zoektocht, kennismaking en de aanloop tot hun huwelijk onderscheiden zich van die van endogame Turken en Marokkanen in het feit dat de exogame mannen en vrouwen een partner kozen met een profiel dat meer aansloot bij hun persoonlijke voorkeuren dan bij de belangen van hun familie. Zij hebben zich als het ware losgemaakt van de familiegerichtte logica waar het de keuze van een huwelijkspartner betreft.

7.4 Afstand tot de besloten wereld

De partnerkeuzeprocessen van exogame jongeren verschillen van elkaar wat betreft de mate waarin ze afwijken van op traditionele leest geschoeide partnerkeuzevoorschriften, in de mate waarin en de redenen waarom ze tegenwind krijgen van hun ouders bij hun keuze voor een partner van een andere etnische groep en in de manier waarop en de mate waarin

ze het conflict met hun ouders doorstaan. In deze paragraaf reconstrueer ik de manieren waarop de keuze voor een partner van andere herkomst interfereert met de dynamiek van de verhouding tussen de betrokkenen en hun ouders, hun partner en in laatste instantie ook hun vriendengroep. Daarmee behandel ik wat ik in hoofdstuk 1 de 'familie-emancipatiehypothese' heb genoemd, die stelt dat er meer ruimte ontstaat voor gemengde huwelijken als ouders en volwassen kinderen minder afhankelijk zijn van elkaar als bron van materiële en emotionele steun, zorg en status. Deze stelling heeft dus drie componenten: de belangen die ouders hebben bij de partnerkeuze van hun kinderen, de behoefte van volwassen kinderen aan de acceptatie van hun partnerkeuze door hun ouders en de machtsbalans tussen de generaties.

7.4.1 De belangen van ouders bedreigd

De partnerkeuzeprocessen van exogame Turkse en Marokkaanse jongeren verschillen van elkaar wat betreft de mate waarin en de gronden waarop ze weerstand tegen het gemengde huwelijk ontmoeten bij hun familie. Dat relateerde ik in hoofdstuk 4 aan de mate waarin en de manier waarop ouders afhankelijk zijn van hun volwassen kinderen en het gemengde huwelijk een bedreiging vormt voor hun belangen in die afhankelijkheidsrelatie.

Anders dan ik verwachtte op basis van de literatuur vond ik in de gesprekken met gemengd gehuwden geen aanwijzingen, dat de weerstand van de ouders van Turkse en Marokkaanse origine voortkomt uit hun zorgideaal dat door de vreemde partner zou worden bedreigd. Ouders vrezen wel, dat de bereidheid van hun kinderen om intensieve banden te blijven onderhouden met de familie (en henzelf) in het land van herkomst, eronder te lijden zal hebben. Dat is belangrijk voor ouders die verwachten op hun oude dag meer tijd te zullen doorbrengen in het land van herkomst of zelfs (gedeeltelijk) te remigreren. Duidelijk kwam naar voren dat een groot deel van de ouders van Turkse en Marokkaanse origine in het gemengde huwelijk een bedreiging zien van hun sociaal kapitaal: hun sociale leven krijgt normaal gezien een belangrijke uitbreiding door het huwelijk van hun kinderen. Het feit dat een schoonzoon of -dochter en diens familie een andere culturele achtergrond hebben, maakt hen onzeker over de toekomst van grote en kleine familiebijeenkomsten en evenementen in de gemeenschap waarvan ze deel uitmaken: daartoe heeft de schoonfamilie geen toegang en de kans bestaat dat de eigen kinderen aan deze wereld zullen worden onttrokken. Het gemengde huwelijk vormt ook en misschien vooral een bedreiging voor het symbolisch kapitaal van de ouders: van hun statuspositie in eigen kring. Tegelijk kunnen we onderscheid maken tussen ouders in de manier waarop en de mate waarin hun symbolisch kapitaal wordt bedreigd door het gemengde huwelijk. Ik kwam tot het onderscheid tussen ouders die leven in een *besloten leefwereld*, voor wie een etnisch gemengd huwelijk zeer bedreigend is en ouders die leven in een *open leefwereld*, die zich in veel mindere mate verzetten tegen etnische exogamie, maar die eerder bezwaren hebben tegen een huwelijk van hun kinderen met een partner die ze associëren met de besloten wereld.

Het leven in een besloten wereld is niet inherent aan de Turkse of Marokkaanse cultuur zoals het leven in een open wereld niet inherent is aan de cultuur van autochtone Nederlanders. Het leven in een besloten of open wereld is niet gelieerd aan etniciteit. Autochtone ouders die in een besloten wereld leven, reageren op vergelijkbare manier en op vergelijkbare gronden op een etnisch gemengd huwelijk van hun kinderen als Turkse of Marokkaanse; allochtone ouders die in een open wereld leven reageren op vergelijkbare

manier en met vergelijkbare argumenten op een huwelijk van hun kind met iemand uit de besloten wereld, of die za daarmee associëren. In de gezinssociologische en sociaalhistorische literatuur worden wat ik de besloten versus de open wereld noem met de daarin heersende attitudes ten aanzien van (etnisch) gemengd trouwen, gekoppeld aan de plattelandsamenleving versus de stedelijke samenleving. De migratie van overwegend plattelandsbewoners uit Turkije en Marokko naar overwegend stedelijke omgevingen in Nederland maakt echter dat dit analysekader niet toe te passen is op de reactie op etnisch gemengde huwelijken door migrantenouders van Turkse en Marokkaanse origine in Nederland. De naoorlogse migratie naar Nederland van Turkse en Marokkaanse gastarbeiders en hun gezinnen leidde tot het ontstaan van besloten werelden van Turkse en Marokkaanse migranten in de wijken en buurten van de Nederlandse grote steden. De reactie van naasten aan beide zijden van een gemengd paar met één partner van Turkse of Marokkaanse herkomst, kan niet anders begrepen worden dan vanuit die context.

Dat wordt duidelijk op de in vergelijking juist positieve reactie van Turkse en Marokkaanse ouders in het herkomstland, met een vergelijkbaar sociaaleconomisch profiel als de migrantenfamilies, op het huwelijk van hun zoons met een vrouw uit Europa. Voor ouders in Turkije of Marokko is het familiegerichte huwelijk ook nog steeds een belangrijke waarde, die overvleugeld wordt door het ideaal te emigreren (hoewel zeker in Turkije ook niet alle milieus nog even sterk gericht zijn op emigratie). Een huwelijk met verwanten of met een bevriende familie die reeds in Europa was gevestigd, was lange tijd de manier om te kunnen emigreren. Maar een huwelijk met een Europeaan is dat natuurlijk ook: in de ogen van ouders in Turkije of Marokko levert een gemengd huwelijk een wenselijke vorm van sociaal en symbolisch kapitaal op. Overwegingen omtrent het behoud van de eigen cultuur spelen voor ouders in het herkomstland minder; hun status in de gemeenschap heeft niet te lijden onder een kind dat trouwt buiten de eigen kring. Integendeel: als het kind hierdoor kan emigreren, levert het de hele familie statuswinst op.

In de Nederlandse hedendaagse migratiesamenleving zijn de Turkse en Marokkaanse voormalige gastarbeiders en hun nakomelingen 'de ander' bij uitstek, niet alleen in de ogen van autochtone Nederlanders, maar ook in die van andere allochtonen en zelfs van die van Turken en Marokkanen uit een ander sociaal milieu dan de meerderheid. Migrantenfamilies van Turkse en Marokkaanse origine en met name families die weinig toegang hebben tot kringen en statusmechanismen in de dominante samenleving, willen hun culturele eigenheid beschermen en zien in de dominante cultuur een bedreiging daarvan. Verschillende etnische, religieuze en sociaaleconomische groepen willen zich distantieren van elkaar en bijgevolg zijn huwelijken die deze groepsgrenzen overschrijden, een aantasting van het symbolisch kapitaal dat toegang tot en aanzien in de eigen groep verschaft.

7.4.2 Ouders van Turkse en Marokkaanse herkomst in de besloten wereld

De besloten wereld van Turkse of Marokkaanse migranten (en hun nakomelingen) is een gesloten, naar binnen gericht netwerk van (onder andere door verwantschap en huwelijk) met elkaar verbonden gezinnen uit hetzelfde gebied in het land van herkomst, die in Nederland veelal in dezelfde buurt of stad wonen, dezelfde moskee bezoeken, bij elkaar op bezoek gaan of samen feestvieren. Ouders uit de besloten wereld rekenen vooral op *bonding* sociaal kapitaal en in het bijzonder op familie als specifieke vorm van *bonding* sociaal kapitaal. Dat doen ze niet alleen en zelfs niet in de eerste plaats uit noodzaak: ook zij kunnen een beroep doen op overheidsvoorzieningen als sociale zekerheid, zieken- en ouderenzorg. Voor hen is

het gemengde huwelijk een vorm van bridging kapitaal die in eerste plaats ten koste gaat van hun positie en status in eigen kring. Die is in de besloten wereld namelijk verbonden met het realiseren van hun traditionele rol in de familiefiguratie.

Ouders van kinderen die huwbaar worden, bereiken de levensfase waarin zij volgens het culturele repertoire van de endogame patriarchale grootfamilie op het toppunt zijn van hun macht. Moeder als aanstaande schoonmoeder, vader als het hoofd van de *extended family* waar straks de gezinnen van zijn gehuwde zoons deel van zullen uitmaken. Ze staan op het punt de vruchten te plukken van een leven in dienstbaarheid aan de familie wanneer ze de nieuwe generatie afleveren die de continuïteit van de familie moet verzekeren. Voor de ouders is het huwelijk van hun kinderen een soort meesterproef, waarbij de kinderen in hun partnerkeuze moeten laten zien dat zij de familie-eer en andere familiebelangen voor ogen hebben, klaar zijn om hun rol in het voortbestaan van de familie op zich te nemen en zich kunnen voegen naar de wensen van de familiehoofden.

In hoofdstuk 4 stelde ik dat Turkse en Marokkaanse migrantenfamilies zichzelf definiëren als en zich onderscheiden van andere etnische groepen, met name van de dominante Nederlandse cultuur, met een beroep op de manier waarop ze hun familierelaties vormgeven. Gezinsvorming in al haar onderdelen is het domein waarop deze cultuur in de praktijk wordt gebracht. Buiten de eigen groep trouwen is daar op drie manieren mee in strijd: omdat men dan een vreemdeling binnenhaalt, omdat het niet getuigt van respect voor de belangen, positie en wensen van de ouders en, in het geval van vrouwen, omdat een gemengde relatie in de ogen van de Turkse en Marokkaanse *peers*, actieve seksualiteit impliceert. Gemengd trouwen is on-Turks of on-Marokkaans gedrag, dat consequenties heeft voor de status van de betrokkenen én hun ouders in een omgeving die prijs stelt op het bewaren van de ‘Turkse’ of ‘Marokkaanse’ eigenheid.

Een aanstaand gemengd huwelijk vormt op twee manieren een bedreiging voor de status van de ouders: binnenshuis en buitenshuis. Een vreemdeling kent naar verwachting de scripts van dienstbaarheid aan de familie niet. Dat tast de status en de invloed van de ouders binnenshuis, in de familiekring aan omdat een etnisch andere schoondochter of -zoon wellicht niet zo gezeglijk is als een uit eigen kring. Daarbij brengt hun voorbeeld mogelijk de andere kinderen op ideeën. In die zin vormt een gemengd huwelijk vooral een bedreiging van de positie van (schoon)moeder. Het gemengde huwelijk bedreigt ook de status van het ouderpaar en met name van vader in diens omgeving, de besloten wereld, want de ouders falen volgens de codes van de familie-eer: een exogame dochter overtrad in de ogen van de goegemeente kuisheidsnormen. Exogame kinderen gedragen zich niet als ‘goede Turken’ of ‘goede Marokkanen’, maar zijn ‘vernederlandst’ of te veel beïnvloed van de moraal van de Nederlandse samenleving. En ouders die een gemengd huwelijk niet kunnen tegenhouden, slagen er dus niet in hun kinderen weer onder het ouderlijk gezag te brengen. Het resultaat hiervan is dat ouders reputatieschade lijden.

Hoe meer ouders voor hun status steunen op hun positie in de besloten wereld, hoe groter hun verzet tegen het voorgenomen huwelijk van een van hun kinderen met een partner van buiten de eigen kring. Hoe minder toegang ze hebben tot andere netwerken dan die van de besloten wereld en de statusmechanismen die daar heersen, hoe groter hun verzet tegen het gemengde huwelijk.

7.4.3 Ouders van Turkse en Marokkaanse herkomst in de open wereld

Ouders van Turkse en Marokkaanse herkomst die in een open wereld leven, zijn meer gericht op en hebben meer toegang tot de Nederlandse maatschappij. Zij hebben over het algemeen diverser cultureel kapitaal, in de zin dat ze meer formele opleiding hebben genoten en ze hebben een diverser sociaal kapitaal, dat hun toegang biedt tot meer netwerken en status in de Nederlandse maatschappij. Daarom schrikken zij minder terug van de uitbreiding van hun netwerk met een 'vreemde' schoonfamilie. Zij willen zich onderscheiden van en afzetten tegen hun traditionalistische en conservatieve herkomstgenoten uit de besloten wereld. Zij vinden het bijzonder onwenselijk dat hun kinderen trouwen met een herkomstgenoot uit de besloten wereld en prefereren een etnisch gemengd huwelijk boven een met een conservatieve herkomstgenoot. De absolute voorkeur heeft een herkomstgenoot uit de open wereld.

Maar als de keuze van hun kinderen toch tegen hun wensen ingaat, reageren ze ook op een andere manier dan ouders uit de besloten wereld: ze koesteren hun moderne opvattingen over de band tussen ouders en kinderen, die niet autoritair hoort te zijn maar gelijkwaardig. Een etnisch andere partner wordt niet categorisch afgewezen, maar beoordeeld op zijn of haar persoonlijke kenmerken en op het feit of hun kind van de relatie beter of gelukkiger lijkt te worden. Een gelijk opleidingsniveau wordt daarbij indicatief geacht, evenals 'moderne' opvattingen over de bewegingsvrijheid van vrouwen en gelijke attitudes ten aanzien van religie. Ze kunnen zich uiteindelijk onderscheiden van herkomstgenoten uit de besloten wereld door hun opvattingen over relaties voor het huwelijk: ze geven het paar ruimte om het zelf uit te zoeken.

Opmerkelijk is dat de ouders van de niet-Marokkaanse of niet-Turkse partners onder mijn gesprekspartners een zeer vergelijkbare opstelling hadden ten opzichte van de gemengde relatie van hun kinderen. Zij associëren een Turkse of Marokkaanse partner voor hun kinderen in eerste instantie met de besloten werelden van Turkse en Marokkaanse migranten in Nederland. De bewoners daarvan zien zij als 'absolute anderen': traditioneel, gelovig en conservatief. Daarom zijn zij terughoudend als hun zoon of dochter een relatie aanknoopt met een partner van Turkse of Marokkaanse origine en de relatie beklijft. Maar net als de Turkse en Marokkaanse ouders van de open wereld kunnen zij hun kind de gemengde relatie laten exploreren zonder dat dit tot de beschadiging van hun eigen reputatie in hun omgeving leidt. Ook zij vinden een gelijk opleidingsniveau en gelijke opvattingen over genderverhoudingen en religie belangrijke voorwaarden voor het succes van de relatie.

De status behorend bij de 'besloten' leefwereld en die van de 'open' leefwereld van ouders zijn niet met elkaar in evenwicht. Dit heeft te maken heeft met verschillen in de kansenstructuur van individuen en families om status te verwerven. Niet voor niets hechten hogeropgeleide ouders, ongeacht hun etnische achtergrond, minder aan etnische endogamie en laten zij hun kinderen meer vrij in hun partnerkeuze. In Nederland is opleiding, als verworven kapitaal, de belangrijkste (maar niet de enige) vorm van symbolisch kapitaal die de toegang tot en status in de maatschappij regelt. Wie minder kansen heeft om relevant symbolisch kapitaal te verwerven, valt terug op het kapitaal dat wel bereikbaar is. Voor wie door gebrek aan voldoende opleidingskapitaal (in combinatie met geschikt sociaal kapitaal) de toegang tot hogere sociaaleconomische milieus is afgesneden, vormt het cultiveren van etniciteit en religie als het symbolisch kapitaal dat toegang en aanzien verschaft, een uitkomst. De laagopgeleide migrantenfamilies die in Nederland een onderklasse vormen, hebben

weinig mogelijkheden om aanzien te verwerven via de reguliere statusmechanismen van de moderne Nederlandse samenleving. Zij grijpen daarom terug op een alternatief statusmechanisme: dat waarin uitblinken in ‘Turks’ of ‘Marokkaans’ zijn, in de vorm van het realiseren van de ‘typisch’ geachte Turkse en Marokkaanse familieverhoudingen, rendeert. Dat maakt vooral de maatschappelijk zwakste ouders het afhankelijkst van het symbolisch kapitaal dat de juiste partnerkeuze van hun kinderen oplevert.

7.4.4 De machtsbalans tussen ouders en kinderen als noodzakelijke voorwaarde voor exogamie

Als het tot een conflict komt tussen ouders en volwassen kinderen omwille van de partnerkeuze van het kind is het vanzelfsprekend zo dat kinderen die materieel afhankelijk zijn van hun ouders, bijvoorbeeld omdat ze geen eigen inkomen hebben of nog bij hun ouders inwonen zich moeilijk staande kunnen houden bij druk van de ouders om de onwelgevalige relatie af te breken. Daarom vergroot een hoger opleidingsniveau de kans dat een jongvolwassene een gemengd huwelijk kan doorzetten, zelfs bij tegenwind van zijn of haar familie: wie hogeropgeleid is, heeft het huwelijk omwille van de studie wellicht al kunnen uitstellen, is mogelijk in het kader van de studie al het huis uit en maakt meer kansen op de arbeidsmarkt en dus op een zelfstandig inkomen, dan wie een lager of geen diploma heeft.

Ik stelde in hoofdstuk 5 ‘Touwtrekken om de liefde’, dat als we kijken naar de materiële interdependentie, de machtsbalans tussen ouders en volwassen kinderen in de meeste migrantengezinnen van Turkse en Marokkaanse origine gelijk is geworden en waar het hogeropgeleide kinderen betreft, wellicht is omgeslagen in het voordeel van de volwassen kinderen. Dat betekent dat de kinderen – mochten ze dit willen – meer autonomie zouden kunnen opeisen met betrekking tot hun partnerkeuze, zonder dat hun ouders (door dreigen met het onthouden van materiële steun) gehoorzaamheid kunnen afdwingen. Maar de meeste jongeren, ook de vormvolgers en neoformalisten onder de exogame jongeren, blijven uiterst loyaal en geven in interactierituelen met hun ouders, hun ouders respect: de dominante status die de traditionele scripts voor interactie binnen de familie ingebakken was. Ze dagen de machtspositie van hun ouders niet uit, zoeken niet de grenzen op om te zien of ze daar overheen kunnen gaan. Jongens voelen daartoe zelden de behoefte, omdat hun zeker op het gebied van relaties en seksualiteit weinig grenzen worden opgelegd: hun ‘speel- en experimenteerruimte’ is ingebed in het traditionele culturele repertoire. Lopen ze wel tegen de grens op – wanneer ze bijvoorbeeld hun trouwplannen met een meisje van andere herkomst bekendmaken – dan komt de tegenstand van hun ouders als een grote verrassing. Meisjes kennen volgens hetzelfde traditionele culturele repertoire vrijwel geen ‘speelruimte’ en worden opgevoed met strenge uitgaansbeperkingen. De meesten hebben die goed geïnternaliseerd en omgezet in zelfbeperking, maar als er door jongeren van Turkse of Marokkaanse herkomst gepuberd wordt en gestreden om meer vrijheid, is het door meisjes. Voor meisjes betekent het uit de beperkende traditionele scripts breken dat hun kansen op een huwelijk met een herkomstgenoot uit de besloten wereld, drastisch afnemen. Een huwelijk buiten de eigen kring ligt dan meer voor de hand.

Dat de machtsbalans tussen Turkse en Marokkaanse ouders en hun exogame kinderen is gekanteld, blijkt uit de drukmiddelen die de ouders inzetten als het conflict toch op de spits wordt gedreven: dat is het machtsmiddel van de zwakkeren, hun hinderkracht. De ouders doen een beroep op de gevoelens van verantwoordelijkheid en loyaliteit die hun kinderen hen toedragen om hen te doen afzien van een partnerkeuze waar de ouders zich

door bedreigd voelen. Een verschuiving van de loyaliteit is de voldoende voorwaarde waarop jongeren het conflict met hun ouders omwille van hun partnerkeuze aan zouden gaan en volhouden. Die is alleen mogelijk als de jongeren alternatieve bronnen hebben van emotionele energie, bijvoorbeeld in de vorm van geslaagde interactierituelen met de partner, de familie en vrienden van de partner en de eigen vrienden. Door een aaneenschakeling van negatieve interacties met de eigen ouders en de overige leden van het ouderlijk gezin en positieve, emotioneel bevredigende interacties met anderen daarbuiten (in de eerste plaats met de partner), groeit de emotionele verbondenheid met de laatste en neemt de emotionele afstand tot het ouderlijk gezin toe. Het omgekeerde is ook waar en dat leidt ertoe dat sommige ouderparen hun zin krijgen, ook als alle andere voorwaarden voor het gemengde stel veelbelovend waren.

7.4.5 De afstand tot het ouderlijk gezin en de besloten wereld als voldoende voorwaarde voor exogamie

De mogelijkheid om afstand te nemen, letterlijk en emotioneel (waarbij het laatste geholpen wordt door het eerste), van het ouderlijk gezin is de voldoende voorwaarde voor het tot stand komen van een gemengd huwelijk. Eigen woonruimte of een alternatief dak boven het hoofd is daarbij een belangrijke factor: het geeft jongeren de mogelijkheid te ontsnappen aan de conflicten en spanningen thuis. Het geeft ook de mogelijkheid om intiem samen te zijn met de geliefde, waardoor de emotionele basis van de partnerrelatie steviger wordt. Jonge mannen kunnen vrij ongehinderd fysieke afstand creëren tot het ouderlijk huis. De Turkse en Marokkaanse mannen onder mijn gesprekspartners woonden enkel op papier nog bij hun ouders op het moment dat het conflict rond hun trouwplannen ontstond. In de praktijk woonden ze al samen met hun vriendin. Ook de vrijgevochten jonge vrouwen waren al het ouderlijk huis uit gegaan in een eerdere fase van de strijd met hun ouders om meer bewegingsvrijheid. De vormvolgende vrouwen hebben het moeilijker om letterlijk de ruimte te vinden waarbinnen ze hun partnerrelatie kunnen uitbouwen, evenals de neoformalistische vrouwen én mannen die zich onthouden van liefdesrelaties voor het huwelijk.

Welk repertoire van partnerkeuze – of ze vormverlaters, vormvolgers of neoformalisten worden of terugbuigen – jongeren kiezen, hangt af van de vrienden die ze ontmoeten en daarmee ook met de dynamiek van afstand en nabijheid tot het ouderlijk gezin. In mijn onderzoek onder endogame jonge Turken en Marokkanen viel op hoeveel van hen neven en nichten of jonge ooms en tantes noemden als degenen met wie ze buiten hun ouderlijk gezin het meest optrokken, emoties deelden en die ze tot op zekere hoogte in vertrouwen nemen. Voor veel jongeren van Turkse en Marokkaanse herkomst bevinden vriendschappen zich dicht bij huis, in de besloten wereld waar ook hun ouders deel van uitmaken. Dat geldt meer voor tieners dan voor oudere jongeren en meer voor meisjes dan voor jongens. Degenen die serieuze gemengde relaties aangaan hebben over het algemeen een vriendenkring op grotere afstand van het ouderlijk gezin en van de besloten wereld. Allen – ook de vormvolgers – spreken van vriendschappen met niet-herkomstgenoten of op zijn minst een divers sociaal netwerk: kenmerken van de open wereld. Of de jongeren in hun netwerk naast emotionele steun ook morele steun vinden voor hun gemengde relatie en huwelijk, hangt af van het culturele repertoire van de voor hen meest relevante *peernetwerken*.

7.4.6 Vier culturele repertoires van jonge Turken en Marokkanen in Nederland

De morele en emotionele steun van vrienden is onontbeerlijk voor wie zich wil onttrekken aan de invloed van ouders. Ik beschreef vier culturele repertoires die bestaan onder jongeren van Turkse en Marokkaanse herkomst in Nederland die zich van elkaar onderscheiden door de attitudes die erin worden gecultiveerd ten aanzien van seksuele relaties voor het huwelijk en, daarmee nauw verweven, ten aanzien van gemengde huwelijken.

De traditionalistische ‘familiemensen’ blijven het dichtst bij het traditionele repertoire en de besloten leefwereld van hun ouders. Hun normen en waarden laten zich niet rijmen met een etnisch gemengd huwelijk, hooguit met een ‘vrijblijvende’ relatie van mannen in de levensfase voor ze serieus worden en trouwen.

De stoere straatjongens maken optimaal gebruik van de vrijheid die hun door het traditionele repertoire wordt gegund in de periode voor het huwelijk. Ze zijn uit op de seksuele verovering van (onder andere) meisjes van andere herkomst, blijven soms aan die vriendinnen ‘hangen’ en vormen met hen gezinnen waarin ook kinderen geboren worden. Als de gemengde relatie wordt verbroken, keren ze terug naar de besloten wereld en sluiten een huwelijk met een herkomstgenote (uit het land van herkomst). Zo houden ze het idee in stand dat gemengde relaties per definitie niet serieus zijn.

De bewuste moslims wijken in intentie wel, maar in de praktijk niet af van het traditionele repertoire. Mannen en vrouwen onthouden zich van intieme liefdesrelaties voor het huwelijk en stellen eenzelfde geloofsopvatting boven een gelijke etnische achtergrond als het gaat om een huwelijkspartner. Ze geven de voorkeur aan bekeerde moslims als partner omdat het geloof van bekeerlingen niet vertroebeld wordt door etnische cultuur. Maar juist omdat ze zich onthouden van relaties voor het huwelijk, ontwikkelen ze met hun partner van andere herkomst niet de emotionele band die het de moeite waard maakt om voor deze specifieke partner het conflict met hun ouders aan te gaan.

De vrijgevochten vrouwen ten slotte, zijn de vormverlaters die zich niets meer gelegen laten liggen aan de maagdelijkheidsnorm. Dat maakt hen onaantrekkelijke partners voor traditionalistische mannen. Zelf talen ze ook niet naar mannen en vrouwen uit de besloten wereld. Een gemengd huwelijk ligt voor hen voor de hand.

7.4.7 Afstand en nabijheid in de levensloop

Voordat een gemengd huwelijk tot de horizon aan mogelijkheden gaat behoren, moeten jongeren op een zekere emotionele en fysieke afstand zijn geraakt van hun ouderlijk gezin en van de besloten wereld. Dat is niet voor iedereen in dezelfde mate haalbaar. Geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en sociaaleconomische positie bepalen de toegang van individuen tot de wereld voorbij de onmiddellijke omgeving van het ouderlijke gezin en de kansen om in die wereld status te verwerven. Maar eens op afstand betekent niet voor altijd op afstand, blijkt uit de verhalen van mijn gesprekspartners.

De onderlinge afhankelijkheid van de generaties van een familie verandert regelmatig in de loop van een mensenleven. Bij elke nieuwe levensfase – en de geboorte van kinderen uit de gemengde relatie is een klassieke sleutelfase – wordt de emotionele afstand tussen (schoon)ouders en volwassen kinderen opnieuw bepaald. Het touwtrekken om de loyaliteit van kinderen en kleinkinderen is met andere woorden nooit ten einde en het succes van het gemengde huwelijk in de toekomst is nooit verzekerd. De voorwaarden dat de partners voldoende onafhankelijkheid kunnen realiseren ten opzichte van hun familie, dat

ze buiten het familienetwerk emotionele steun krijgen voor hun keuzes, dat ze wat betreft hun symbolisch kapitaal niet zijn aangewezen op de statusmechanismen van de besloten wereld en dat ze bovendien bereid zijn de *performance* van gelijkheid uit te voeren en zich ten minste voor de vorm voor te doen als ‘van de soort van de partner’ als de gelegenheid dat vereist, blijven een leven lang voor het slagen van een gemengd huwelijk van kracht.

7.5 Discussie: de islam als motor van de modernisering van gezinsvorming

Voor gelovige moslims van Marokkaanse en Turkse origine wordt trouwen met een etnisch andere partner steeds acceptabeler, mits de niet-Marokkaanse of niet-Turkse partner eveneens moslim is. Religieuze endogamie wint dus terrein en prevaleert in de kringen van ‘bewuste’ moslims over etnische endogamie. Terwijl in het maatschappelijke debat de scheidslijnen tussen moslims en niet-gelovigen de laatste jaren steeds meer worden geproblematiseerd en ze de beeldvorming over gemengd Turks-niet-Turkse en Marokkaans-niet-Marokkaanse paren steeds meer zijn gaan domineren, lijkt de islam voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders juist kansen te bieden om de grenzen van de ‘eigen soort’ op te rekken. Weliswaar is het zo dat etnische achtergrond en geloof aan beide zijden met elkaar vereenzelvigd worden en in eerste instantie wijzen veel ouders een partner van andere etnische herkomst af met het argument dat deze niet (op de juiste manier) gelovig is. Voor een deel van de ouders blijft het de voorkeur houden dat een schoonzoon of -dochter afkomstig is uit hetzelfde dorp, uit de invloedssfeer van de eigen familie in het land van herkomst. Steeds meer gelovige jongeren, vooral van Marokkaanse origine, stellen het geloof voorop. Vooral degenen die een zuivere, niet door etnisch-culturele gebruiken gecontamineerde islamitische leefstijl cultiveren, hechten belang aan trouwen binnen het eigen geloof en hebben daarom zelfs de voorkeur voor een bekeerling als huwelijks-partner omdat die voorondersteld wordt niet gehinderd te zijn door een ingebakken etnische cultuur. In het wensenlijstje met betrekking tot toekomstige partners van zowel ouders als jongeren neemt het geloof een steeds prominentere plek in. Waar religieuze endogamie tien jaar geleden nog werd gezien als een vanzelfsprekend uitvloeisel van trouwen binnen de verwanten en kennissenkring van de ouders, staat hetzelfde geloof steeds meer als selectiecriteria op zich. Ouders vinden het bovendien moeilijk om tegen het argument van kinderen met een gemengde relatie ‘dat het toch om een medemoslim gaat’ verweer te vinden, omdat de kinderen vanuit het perspectief van het geloof het gelijk aan hun kant hebben.

7.5.1 Modernisering en individualisering van de gezinsvorming

De zoektocht naar een ‘zuivere’ islamitische leefstijl van jonge moslims in Nederland heeft opmerkelijke en in zekere zin onverwachte gevolgen voor hun attitudes en gedragskeuzes omtrent gezinsvorming. Het is onverwacht, omdat de moderne geloofsstijl van bewuste jonge moslims een impuls heeft gegeven aan de ontvoogding van de jongeren ten opzichte van hun familie, aan de individualisering en de modernisering van hun partnerkeuze, zonder dat dit gepaard ging met de secularisering en informalisering die voor vergelijkbare ontwikkelingen in het gezinsvormingsproces van westerse jongeren cruciaal worden geacht. De nieuwe stedelijke jeugd – die bestaat uit de nakomelingen van niet-westerse migranten, onder wie jongeren van Turkse en Marokkaanse origine – is niet meer vanzelfsprekend seculier, noch geneigd tot het opzoeken van meer seksuele vrijheid.

De moderne ‘zuivere’ islam biedt een referentiekader waarmee jongeren van Marokkaanse en Turkse herkomst het initiatief op de huwelijksmarkt uit de handen van hun familie en in eigen handen kunnen nemen zonder dat de familie daar moreel verweer tegen heeft. Het staat hun toe een partnerkeuze te maken die tegen de tradities ingaat en legitimeert een etnisch gemengd huwelijk (evenals andere niet-traditionele relatievormen als het ‘gelegenheidshuwelijk’), mits er sprake is van religieuze homogamie.

Anders dan de modern westerse gezinsvorming is de modern islamitische gezinsvorming echter bezwaarlijk informeel of spontaan te noemen en laten gezinsvormers zich ten opzichte van de gang van zaken bij gearrangeerde huwelijken nauwelijks meer leiden door amoureuze of seksuele gevoelens bij het uitkiezen van hun aanstaande. Ik noemde de moderne moslims eerder neoformalisten vanwege de praktijk van het aan strenge voorschriften onderhevige ‘zelfgearrangeerde huwelijk’. Ze zijn wars van vrijblijvende relaties voor het huwelijk, houden zich aan de maagdelijkheidsnorm en hoeven elkaar niet persoonlijk te leren kennen. Zij hebben aan enkele vormelijke gesprekken in het bijzijn van een chaperonne genoeg om te weten of ze goede echtgenoten zullen zijn voor elkaar. Ze nemen zelf het initiatief (zowel mannen als vrouwen) om een matchmaker in te schakelen en leggen na het bereiken van een akkoord het huwelijksaanzoek alsnog voor aan hun ouders. Zo combineren jonge moslims verschillende culturele repertoires tot een hoogmodern vlechtwerk, dat getuigt van de kantelende machtsbalans tussen de generaties en tussen de seksen in hun kringen.

Aan de hand van het geloof legitimeren jongeren tegenover hun ouders dat ze meer autonomie opeisen op de huwelijksmarkt. Vooral jonge vrouwen, hoog- en laagopgeleide, biedt het modern islamitisch repertoire juist mogelijkheden om meer uitgaansvrijheid af te dwingen voor het huwelijk – bijvoorbeeld omdat zij zich beroepen op hun recht om te studeren of zich te ontwikkelen op geloofsgebied – die kan worden benut voor het zelf zoeken naar een geschikte huwelijkspartner. De prijs daarvoor is een door het geloof geïnspireerde, duidelijk zichtbare abstinentie van seksualiteit.

7.5.2 Islam en emancipatie: de wet van de remmende voorsprong

In de aanloop tot het huwelijk nemen gelovige moslimjongeren niet méér ruimte voor seksueel en relationeel experiment dan de generaties voor hen, integendeel: ook jonge mannen die deze ruimte door de traditie oogluikend werd toegestaan, worden nu, op grond van de door het geloof voorgeschreven gelijkberechtiging van mannen en vrouwen, door hun ‘zusters’ – toekomstige partners – opgeroepen zichzelf in te nemen, van meet af aan ‘serieus’ te zijn en geen vrijblijvende seksuele relaties aan te gaan voor het huwelijk. De hedendaagse gezinsvorming onder jongvolwassenen van Turkse en Marokkaanse origine gaat dus niet gepaard met meer seksuele speelruimte.

Onder hedendaagse stedelijke jongeren van verschillende herkomstgroepen is kuisheid, zich houden aan de maagdelijkheidsnorm, een manier om je te onderscheiden van jongeren van andere culturen. Ook onder herkomstgenoten biedt de islam uitgelezen mogelijkheden om op basis van religieus kapitaal status te verwerven. Religieus kapitaal kan iedereen opbouwen en biedt met name voor wie over weinig andere bronnen van status beschikt een manier om toch op te klimmen in kringen van medegelovigen. Het geloof biedt zelfs eerherstel aan wie volgens de traditionele scripts diep is gevallen.

Het emancipatietraject van wat ik de ‘vrijgevochten vrouwen’ heb genoemd – jonge vrouwen die wel seksueel actief waren voor het huwelijk en die met ‘vallen en opstaan’

wijs zijn geworden op relationeel gebied – raakt van de weeromstuit steeds verder uit het zicht. Dat was het traject van de oudere tweede generatie, die zich overall ‘de eerste’, de pionier voelde. In hun strijd om het oprekken van hun bewegingsvrijheid ontworstelden ze zich aan de besloten wereld en lag een gemengd huwelijk op een gegeven moment voor de hand. Deze vrouwen beantwoorden het meest aan het beeld van de ‘geassimileerde’ Turkse of Marokkaanse die een gemengd huwelijk sluit, maar hun voorbeeld krijgt waarschijnlijk weinig navolging. Nu in alle stedelijke buurten en opleidingscentra voldoende ‘massa’ is van herkomstgenoten, houden de bewuste moslims met het morele gelijk aan hun kant, hun minder gelovige leeftijdsgenoten van dezelfde herkomst eerder af van een vrijere seksuele moraal. De *window of opportunity* voor Turkse en Marokkaanse meisjes om zich verder te ontworstelen aan de traditionele beperkingen van hun bewegingsruimte, wordt in rap tempo kleiner, behalve voor wie ‘de sluier aanneemt’ en alles wat daarbij hoort. Met name de ruimte om te experimenteren met relaties en seksualiteit, om bij problemen advies en hulp te vragen en ook de ruimte om vergissingen en blunders te maken op dit gebied en daarna de draad weer op te pakken is er niet. Wie die ruimte wel neemt, vindt nauwelijks begrip bij andere jongeren van dezelfde herkomst. De emancipatie via de islam is er dus een volgens de wet van de remmende voorsprong.

Die ‘remmende voorsprong’ is er ook waar de islam meer ruimte biedt aan etnisch gemengde relaties. Immers, door de seksuele ingetogenheid die jongeren zichzelf opleggen, zal de keuze van de overgrote meerderheid uiteindelijk toch vallen op iemand van ‘dicht bij huis’. Er zijn nu eenmaal meer moslims van Turkse en Marokkaanse herkomst dan van Nederlandse. Omdat ze zich onthouden van relaties voor het huwelijk waarin ze een sterke emotionele band zouden kunnen opbouwen met hun geliefde, blijft een geschikte huwelijkspartner die ze vinden op de islamitische manier een abstract idee. Als het dan tot conflict komt met ouders die de voorkeur geven aan een schoonzoon of -dochter van gelijke herkomst zal het gemengde huwelijk waarschijnlijk worden afgeblazen.

7.6 Tot slot: afstand, nabijheid en sociale mobiliteit

In het inleidende hoofdstuk heb ik door omdraaiing van de theorieën die endogamie verklaren, een theoretisch model gepresenteerd dat exogamie zou moeten kunnen verklaren. Het model bestaat uit vier elementen. In het onderstaande schema wordt het model samengevat.

Tabel 4: Model met theorieën betreffende exogamie

Theoretisch model betreffende exogamie

---

1. *Uitvlakken-van-ongelijkheidentheorie*: uitruilen van de ene ‘ongelijkheid’ met de andere: bijvoorbeeld door bekering, opleiding of taakverdeling tussen man en vrouw
  2. *Netwerkuitruiltheorie*: het familienetwerk verruilen voor een vriendennetwerk
  3. *Familie-emancipatietheorie*: ouders niet afhankelijk van de kinderen (emotioneel, financieel, materieel, zorg, status) en kinderen niet afhankelijk van ouders (woonruimte, inkomen)
  4. *Contacttheorie en emancipatieparadox*: meer contact, meer gemengde relaties, maar ook meer weerstand
-

De vier theorieën die in dit schema zijn opgesomd staan, in mijn optiek, in een hiërarchisch verband tot elkaar. Gemengde huwelijken komen tot stand en blijven bestaan wanneer de partners erin slagen zichzelf, elkaar en hun omgeving ervan te overtuigen dat er voldoende gemeenschappelijkheid is voor een succesvolle huwelijksrelatie. Daarbij benutten de gemengde paren alle aspecten van sociale identiteit om overeenkomsten op te zoeken of te bewerkstelligen en verschillen mee te compenseren (uitvlakken-van-ongelijkheidentheorie). In mijn onderzoek voor deze dissertatie bleek dat de primaire verklaring voor het ontstaan van gemengde relaties. Deze conclusie heeft een belangrijke consequentie voor de aanname dat gemengde relaties motor of maatstaf voor culturele integratie zouden zijn. Geen van beide is, zo concludeer ik hier, het geval. Het uitvlakken van verschil tussen de partners betekent het aanzetten of benadrukken van verschil met de rest van de samenleving. Dat blijkt het duidelijkst uit de huwelijken tussen twee moslims, van wie een zich tot de islam bekeerde en uit de stellen die hun niet-Nederlandsheid accentueren om het verschil tussen de partners uit te vlakken. Uitvlakken van verschil geeft de relatie een kans, omdat het de weerstand van naasten tegen het gemengde huwelijk vermindert, maar bevordert niet de culturele integratie, noch is het er een indicatie voor.

De tweede verklaring voor het ontstaan van gemengde relaties volgt daaruit en betreft het uitruilen van netwerken. Wie van netwerk kan veranderen, kan een gemengde relatie aangaan die op termijn standhoudt omdat zij een sociale omgeving kunnen opzoeken die meer openstaat voor en emotionele en morele steun biedt aan 'hun soort' van gemengde relatie.

Dat brengt ons bij de derde verklaring: ouders die niet afhankelijk zijn van hun kinderen geven ruimte en kinderen die niet afhankelijk zijn van hun ouders claimen ruimte om een eigen weg te gaan. Emotionele steun vanuit een netwerk buiten de sfeer van de familie is daarbij cruciaal: alleen zo verschuift de loyaliteit van de verticale lijn, van de familie naar de horizontale lijn, naar de partner en het eigen gezin. De kansen en mogelijkheden hiervoor zijn direct afhankelijk van opwaartse sociale mobiliteit (zoals meer opleiding, meer inkomen en meer toegang tot heterogene netwerken). Opwaartse sociale mobiliteit leidt tot meer duurzame gemengde relaties. De concentratie van migrantenkinderen en ouders in de lagere sociale klasse betekent dat deze weg slechts door enkelen bewandeld kan worden.

Deze verklaring is vervolgens direct gerelateerd aan de vierde verklaring: meer contact leidt tot meer gemengde relaties, maar gemengde relaties leiden op hun beurt tot meer weerstand (de contacttheorie en emancipatieparadox); *peers* en ouders verzetten zich tegen het 'afromen' van de 'betere' kandidaten op de huwelijksmarkt. De combinatie van de uitruiltheorie en de contacttheorie-emancipatieparadox leidt ertoe dat de jongeren die gemengd huwen, los komen te staan van hun oorspronkelijke groepen en dus geen voorbeeldfunctie voor anderen zullen hebben. Er zijn op dit punt duidelijke verschillen tussen de seksen: jongens kunnen zich losmaken, afwijken van traditionalistische repertoires en vervolgens terugbuigen. Meisjes kunnen niet terugbuigen. Voor meisjes zijn de consequenties groter en dus zullen ze voorzichtiger zijn. De pioniers bevorderen het gemengd huwen van anderen niet. Ze zijn geen wegbereiders. Ze blijven uitzonderingen en als hun relatie stukloopt zijn hun verhalen voedingsbodem voor Romeo en Julia-achtige tragedies.